

Այս բերին ետեւ կ'անցնի պատճառներուն. եւ փիլիսոփայական սկզբունքներու վրայ յանելով՝ ցուցնելու կ'աշխատի, թէ չի կրնար քաղաքաբաշխութիւնը զինք հասարակաց պաշտօններէն զզկել. որովհետեւ — կ'ըսէ ի մէջ այլոց — եթէ քաղքին յառաջ բերած եզրակացութիւնն ունենար իր ոյժը, պէտք է որ ունենայ ուրիշներուն նկատմամբ ալ, որ քաղքին պարտական են: Եւ սակայն անոնք զրկուած չեն հրատարակուիր հասարակաց պաշտօններէն: Ար բանն որ մեկուն արգելեալ է, մեկային ալ արգելեալ է: Անոնք ալ այնպէս համարուելու են հասարակութեան առջեւ, ինչպէս Ձաքարեան գերդաստանը: Եւ ամենէն ցաւալին ան է, որ անոնք իրենց պահանջներէն, դաշնագրութեամբ արժեցուցին. իսկ մեր գերդաստանն իր դատախաչութեան ընթացքը ինքրոյն որոշմանն կը սպասէ: Արդ՝ հաւատարութեան սկզբան համեմատ, թէ մենք ու թէ անոնք, հասարակաց պաշտօն վարել չկարենալով՝ ինչիրն ի կտի կը մնայ: Երբ մենք՝ իրրեւ պարտաւէր, հասարակաց պաշտամունքէն կը զրկուինք, — իրենք՝ իրրեւ պարտական, ինչպէս պիտի կարենան այն պաշտօններուն հասնել: — Աս է զոր կը պահանջենք: — Հասարակութեան պարտական եղողը՝ նուազ իրաւունքով կրնայ պաշտօն վարել՝ քան մենք: Թէպէտ հասարակութիւնն ստոր նկատմամբ այն եզրակացութեան եկաւ՝ թէ՛ « Գործողին տարբեր բան է իրական պարտականներուն դատաստանին կերպը՝ Ձաքարեան գերդաստանին պահանջքէն: Ասիկայ տարկի տարբերութեան վրայ ըլլալով՝ մշտնջենաւոր իրաւունք կը կացուցանէ, — Սակայն, մեզի կ'իրեւայ, որ այս որոշման ձեռք չենք կրնար հասկընալ, թէ պարտական աւելի իրաւունք ունենայ պարտօն վարելու, քան թէ պարտաւորը: Հապա միայն թէ հասարակութիւնը՝ պարտապանին պարտքն իրաւանց կարճ ձամբով կրնայ ձեռք բերել:...

Ստուք այսպէս ըլլալով՝ հարկ է որ հասարակութեան առջեւ յայտնենք թէ քաղաքաբաշխութեան մեծագոյն մասն, եւ յանուանէ հարիւրոց ժողովին անդամներ՝ հասարակութեան պարտական են: — Ասոր նկատմամբ վկայ կը հոշենք հաշուակարները: Եւ կը ինչպիսիք, որ մեր ներկայ յայտարարութեանը վրայօք, հասարակութիւնն իր որոշումն ընելով՝ զանիկայ պաշտօնապէս մեզի հարողդէ, որ անոր համեմատ մենք ալ՝ ի յուսեցոյն դիպուածի, մեր ինչիրքը վերին կառավարութեան առջեւ

դնել եւ հոն մեր վիրաց ու ցաւին սպեղանիք մը գտնել կարենանք:

Աս էր Ձաքարեան գերդաստանին վերջին յարձակումը: — Ասոր վրայ գերդաստանն ալ քաղաքն ալ ձանձրացան փուճ պատերազմէն, մանաւանդ որ գերդաստանին ծերագոյններն ու ծերակուտին հին անդամները վախճանեցան: — Քաղաքն ու զրկով չուզելով հաւանացաւ, որ Ձաքարեան գերդաստանին ձեռքը մնան այն աղուականի երկիրները զորոնք քաղքէն դուրս բոտուս Բարդ բուռած տեղն ունին: Բայց քաղքին մէջ նոր գետին ու տուն պիտի չգնէր ու չունենար:

Երբ մարդիկը փոխուեցան, փոխուեցան նաեւ գաղափարներն, ու ամէն բան խաղաղացաւ: Թշնամութեան ոգիները կամաց կամաց նուազեցան ու հետզհետէ բորբորվին դադրեցան:

(Ըրբան-Կիլիսի) ԵՂՎ. ԱՍԾԾՈ

Ս Ա Տ Ե Ն Ա Ռ Օ Ս Ա Վ Ս Ն

Մ. Ա. ՄԵՏՆԵ Հետազոտութիւնք ի վերայ համեմատական հասկացողութեան հայերէն լեզուի: (Recherches sur la Syntaxe comparée de l'Arménien, par M. A. Meillet. Paris, Imprimerie nationale 1898.)

Գաղղղացի հայագէտն Մ. Ա. ՄԵՆԷԷ, որ այսօր ըստ բաւականի ծանօթ է ազգես՝ իրրեւ գիտնական ոճով ուսումնասիրող հայերէնի, աշակերտած Հ. Գալորոս Ա. ի Տաշեան, վերջին ժամանակներս այս կարգի շեռտազտութիւն մը հրատարակած էր Պարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան Յեռաբանական մէջ. զոր հիմայ առանձին տեսքով ալ կ'ընծայէ մասնագիտաց: Ձեւք զբաղեցնողն են՝ գրաբար հայերէնի Վիմորոշ յօդերը (articles personnels) եւ ասոնց յառաջ բերած գաս գաս բառերը. կամ թէ բանք՝ հայերէնի Վիմորոշ բառերը՝ կանոնաւոր կամուրջութեամբ, զորոնք ընդարձակ տաւարով գտած եւ առանձին շանդով միտք տաւծ որ իւր դասագրքէն՝ գերականութեանէ հայկական լեզուի. (վերջին տպ. 1885, Երես 288—332 եւ այլուր) Արեւ թէ օգտուեր է նաեւ Ստ. Մալխասեանցի Գրբարէն Համայնականները գրութեանն 2:

1 Mémoires de la Société de linguistique de Paris. Tome X. p. 241—282.
 2 Արժ. Ձաքարեան — գերակ. etc. édition revue par Աստղեան, Vienne 1885. Մալխասեանց — Գրբարէն համայնականութիւն. Tiflis 1892.
 Ստ. Մալխասեանց, որ հայերէն քերականութեանց

Նիւթն երկմանեայ է, նախ. Հայերէնի դիմորոշ յօդերուն էութիւնը, ոյժն եւ անսխալ գործածութիւնը, (ուստի եւ ամէն դիմորոշ բառերունը) բաւական ընդդարձակ եւ ուղիղ իմաստաստիրելով (երես 1—26), եւ ստոնց կցելով «ն», իւշ եւն անորոշները, կը յաւելու երկրորդ՝ Լեզուաբանական Տամմմատութիւն (ստուգաբանութիւն) Տայերէն այլեւայլ բառերու, Տամմառու. (եր. 34—42):

Գաղղիացի երիտասարդ Տայագետը լաւ ըմբռնած եւ քաջ թափանցած է Տյ. ս, ր, ն գրերուն եւ անոնցով կազմուածներուն զորութիւնը. (որ են՝ Յուցական բուած ան. եւ գոյ. գերանուններն ու մակբայները, թուով 32): Աստիճի Տամմմատութիւն կը բերէ լատիներէն երեքդիմաններուն Տեա, hic, iste, ille; hine, istine, illine, եւն. եւն. եւ այս վերջիններն անՏամմմատ անճիշդ եւ անբաւական կը գտնէ Տայերէնի Տեա զազգամարէ: Քանի մը ճշգրութիւններ, որ յայտ մասին կը ցուցնէ լատիներ, Մէյեէ կ'ըտէ իրաւամբ՝ թէ նոյնքն անՏամմմատ աւելի՛ այսինքն կատարելապէս՝ ճիշդ են Տայերէնի մէջ: Եւ մէկ խօսքով՝ ամէն քայլափոխին իր թէ Տիացմամբ գովասանք կ'ընէ մեր լեզուին այս առաւելութեանց վրայ, որոնց, կ'ըտէ, եւ ոչ մէկ Տնդեւրոպական լեզու կրնայ Տամմիլ: — Եւ մենք յաւելունք որ նաեւ ոչ թրքերէնն որ կարծուած է թէ իւր գու, շու, օ կամ դէյլէ, շէյլէ, եւյլէ երեքդիմանը մերինն դէմը կը Տանէ, կարող է Տայերէնի Տեա է կշիռ գալ: Թբբ. շու կրնայ երեք դէմի՛ն ալ վերաբերիլ, որուն իրը Տամագոր աշխարհաբար օօ յատկացուած է: Վամնապէս իտալական գրուող լեզուին երեքդիմանքն ալ բաւական չեն Տայերէնին Տեա միջելու: Աւստի այս նշանաւոր յայտնութեան Տամմառ բուած է կրուամմա. «Գրաբարի մեծ առաւելութիւններէն է՝ անորոշ բառը յօդով (լոկ բաղաձայն գրով) մ'որոշելուն Տեա՝ միանգամայն անոր դէմքը, դիրքն ու նաեւ ժամանակն որոշել¹»:

Այսպէս իւր յառաջադրեալ նիւթը խնամով ուսումնասիրած եւ քաջ ըմբռնած՝ Մէյեէ

ամէն ըսածները նախնական ընտիր գրաբարի բազմաթիւ Տեղիւնակաւոր օրինակներով կը Տնտատէ, որոնք վերաուրաբար սուրբ Գրքէն եւ Եղնկէն, երբեմն նաեւ Երէնէն քաղած է, եւ որոնց մի առ մի Տամմար կու տայ՝ թէ ինչու է այստեղ ն, այնտեղ ր, եւ այլն. եւ ոչ թէ մերոնց սովորական Տեա մեկնութեամբն՝ թէ Քրհորս իւր է. Քոյրդ թ. Քոյրդս շարտարս Ի է Իցսիկի. կը նշանակեն Այո Էհոր, այդ Իյր Է, յոյրս Իցսիկ. որ ուղիղ չէ: Գիտէ գանազանել ըստ նախնեաց Այն որ եւ նա որ, ինչպէս նաեւ Այն որ եւ Ար... նա. եւ այլն, որոնք թէ էն մեր մէջ ալ առանգուած, սակայն դեռ ընդՏանրապէս վերաէ քաղուի մնացած կ'երեւան: Միայն զարմանք կը պատճառէ՝ որ սեմացի զրուցուածք մ'որ գրաբարի մէջ թարգմանութեանց միջոցաւ սարգած է, զոր օր. Տեղիղ յորտ կաս գու է գոս, իրբէն Վմննապէս ճշգրագոյն էր՝ եթէ ըսէր թէ այսին, այրբէն, ուրբէն՝ ն յաւելուածով նոյնութեան (identite) նշանակել են (ինչպէս սոյն, րոյն), եւ չըտէր թէ երբեմն Տւաաար են օօօ, այրդ են ուր մակբայներու. (վանս զի այս ցանցառ է եւ չէ սովորականը) անոնք նոյն փոքր քառանգաւ գաղափարի Տեա կից են: Օրինակ. Ել եւ ել այսրէն. Դարձ գալստեան իմոյ այսրէն: Դարձցուք մէք այսրէն. Այրքն ի բեզ խորտակեսցին ալիք քո. Ել եւ անրէն ոչ դարձաւ. Դարձեալ երթաւ անորէն:

Կան նախնեաց գրուածոց մէջ դէպքեր՝ որ մեզի վայրկեան մը կանգ առնել կու տան եւ մտածել թէ արդեօք այս դէմքը դրուելու էր Տոս՝ թէ միւրու, կամ թէ ինչու միեւնոյն խօսք մերթ այս եւ մերթ այն դէմքով. Աւստիկ գամ՝ յերկիրդ, եւ Աւադիկ գամ՝ յերկիրդ: Չոր օր. նամակ մ'որ գրուի՝ նկատելով անոր երթալու տեղն եւ ընդունող անձը՝ սովորաբար գայով կը նշանակուի ըստ նախնեաց. բայց կայ նաեւ օտով՝ ըստ որում դեռ թուղթը գրողին գրին տակն է: Մենք այս դէպքերը կը նկատենք իբրեւ գրողին (թարգմանին) ըմբռնելու կերպէն կատու՝ ունեցած երեւոյթներ՝ նկատամախ խօսքին մէջ յիշուած անձանց, տեղույն եւ ժամանակին. եւ կ'ենթադրենք թէ այն գրողն ալ մեզի պէս վայրկեան մը կանգ առած է: Մէյեէ սոյն գաղափարն այս կերպով կը բացատրէ. «Ինքնին յայտնի է, կ'ըտէ, որ Տայ թարգմանիւններն երբեմն վարանած կը մնային թէ որ դէմքն ընտրեն, վանս զի Տայերէնի դէմքերն իրենց շատ որոշ մեկնութիւնն ունենալով՝ իրենք

մէջ մեծ նախապատուութիւն կու տայ Ռէնալ Հոկլեմբերգիններէն, (Յուլըն. եր. Բ.) շատ չեղիպքեր դիմաբողներու մեկնութիւնն ու կանոնները. (եր. 100—110-) սակայն ուղղաբացառ է եւ անօրայալ — Հայրն Բազմաբարի (Քերթակ. Ի պէսա զարգացնել, 1852, մեծագիր եւ մանրագիր), երկրորդ կը Տուտէ դիմորոշներուն վրայ (եր. 372—394), բայց անոնց նշանաւորութեան եւ բուն ինքնուրուական մասին վրայ ոչինչ:
 1 Հոկլեմբ. քերթակ. նոր սույ. եր. 294:

ստիպուած էին (օտարալեզու) բնագրին անորոշ թողուցածը հայերէնի մէջ որոշել. « այսինքն՝ հայերէնի մէջ կարելի չէր անորոշ թողուլ:

Ի մէջ բերուած հայերէն օրինակներուն ուղղագրութիւնը նախնեաց ձեռագիրներունն է, ին, էին, էին, լինին, իստի, Արեւոտ, եւն:

Երնթացս Գաղղիացին ստէպ կը մտնէ նաև լեզուագիտական հետազոտութեանց այսինքն այլևայլ հին եւ հնագոյն լեզուաց հետ համեմատութեանց մէջ, որոնք մերոնց դեռ շատ օտար մնացած են:

Ուրախ ենք որ մեր լեզուին այս եպական մասին՝ գոնէ օտարագրի մը հմտութեամբ կ'աւանդէ ուղիղը. ուր որ, հարկ է դժբախտաբար ըսել՝ թէ մեր քով դեռ վերպական ըմբռնմանց մէջ կը խարխափուի: Քերականն օտար լեզուի օրինացն յեցած՝ կ'աւանդէ ապահովութեամբ՝ թէ ն է հայերէնի որոշիչ (միակ) յօրը, եւ ըստ այնմ կը դատէ անով կազմուածներուն գործածութիւնը. — հայկաբանն անտարբեր ամենեւին՝ շատ բնական եւ անխայ կը գտնէ զոր օր. սա խօսքը՝ Չինչ է այն օրի ձեռին քում է. եւ ըստ այսմ այլ կը շարադրէ, կը կարգայ առանց բնաւ հարթելոյ՝ Աշխարհս անցանէ եւ ցանկութիւն նոցա. որ թէ քննես կը գտնես նոցա՝ Ոսկան վարդապետն մը աւելցուած. եւ կը ստուգուի այն դիտողութիւնը՝ թէ նախնեաց գրուածոցը վայ շատ անգամ բառի մը միայն յաւելուած՝ բաւական է անհարազատութիւնը մատնելու: — Բայց թողունք մեր պերճ գրաբարն որ այսօր ազգին աչքէն ընկած մին է:

Այս անգիտութեան արդիւնքն եղած է այս օրս աշխարհագրութեան կրած մէկ գլխաւոր խնդրաւոր: Ծամանակ մ'որ, մինչև մօտ ասորինք, մեր գրագէտներուն անտոյժ մնացած էր ք յօդ կամ այդ, եւ օտար լեզուաց ազդեցութեամբ միտ կը գրուէր այդի տեղ այն, զոր ժողովրդեան բնական անարատ լեզուն կը յանդիմանէր, այսօր յանկաթ ընդդիմակաց կողմն ընկանք, որ է քայի այժմու գեղճ գործածութիւնը փոխանակ նուի կամ նաև «ի. որով դարձեալ կը գատապարտուիք մեր ժողովրդաց եւ մանաւանդ գաւառացոց՝ լուսն հայերէնի օրինաց ուղիղ խառնածքէն: Այսպէս արդի գրութեանց մէջ յօսածասած, ընդհանրացած եւ սովորական եղած կը տեսնենք Այդ, այդդ՝»:

այդպէ՛ եւն. փոխանակ այն, այնդդ, կամ այն եւն, այն տեղերն՝ ուր բնաւ երբեք ներելի չէ ք. եւ որ այնչափ անհեղեղ կը հնչէ հայագիտաց՝ Այդ օրը, այդ ծանուակ, այդ իրիշու. որ արգարեւ դարերով անլուր էր, եւ այսօր իբրև լեզուի զարդ եւ գեղեցկութիւն մուծուած է զմայլմամբ: — Այս մասին կ'երեւայ թէ աւելի կ'արդարանան կաւկասցիք, որոնց ի բնէ սովորականն եղած էր որ, այդ՝ համեմատութեամբ քան ն, այն եւն:

Եթէ այս՝ յօդի առաջին զեղծումն համարինք, սակէ պակաս չէ երկրորդն որ նոր ատեններն սկսաւ՝ որոշիչ յօդի գեղեցկամբ որոշեալ սեռականն անորոշ ձեւով թողուլ՝ — կաւկասեանց հետեւութեամբ. Ցառնէ վարդաբար, ծառնէ արեւնոր, ինչանէ որդն. որ գրաբարի եւ աշխարհագրարի հաւասարապէս հակառակ է, որ ըսել է հայերէնի, որն որ կը պահանջէ՝ Ցառնի, ծառնի, ինչանի: — կաւկասեանց յայսմ մասին լեզում չեն ցուցցներ եւ ուղիղ են, ըստ որում իրենց հայերէնն որոշեալ սեռական չունի ամենեւին. այլ որ եւ է սեռականի ն գիրն որ դպչի՝ անմիջապէս կ'ըլլայ սրական կամ հայցական. եւ ստիպուած են որոշեալն ու անորոշն անդանազան թողով՝ ըսել Բանտ մտաւ երկու հոգի սպաննելու համար, այսինքն սպաննելուն համար, աւտի եւ է դրա = գրաւ, դրա = զմա եւ զգա. եւ մէկ խօսքով՝ կաւկասեանց համար հոս ն յօդ չէ, այլ լոկ հոլովակերտ:

Եթէ ներեալ է յօդի երրորդ զեղծումն եւ սխալ մ'ալ յիշել, այն է՝ սեռականին տրականի կերպարանք տալ եւ ըսել, Զօրապետին հրամանն մ'եկաւ. շեղինակին ուրիշ երկ մը ծանօթ չէ. որ կ'ուղչէ ըսել՝ Զօրապետին մէկ հրամանն եկաւ. շեղինակին ուրիշ մէկ երկը (մեզի) ծանօթ չէ: — Յայտնի է թէ այստիպի կամայական արուեստակութիւններով ինչչափ կը տուժի խօսքին իմաստը:

Մենք այստեղ դիտցնիք միայն հայերէն յօդերուն նկատմամբ քանի մը լուսն, բաց ի ուրիշ դիտուելիքներէն: Բայց բնաւոր դիտուելիք այն կ'երեւայ թէ արդի գրողներուն դիտումն է՝ ոչ գրաբարի եւ ոչ աշխարհագրարի հետ խորհրդակցելը, որ միայն արժող շեղինակութիւնք են, այլ ներկայ տիրող անիշխանութեան միջոցն յօդու գործածելով՝ իւրաքանչիւր ըստ հաճոյս ձեւել լեզուն: Զարմանք չէ որ այսօրուան գրուածներէն դատելով՝ մեր աշխարհագրարն ոչ որոշ հոլովուրք ունի եւ ոչ հաստատ խոսարհմունք եւ ոչ կանոնաւոր քերականական

1 Ցես քնն. քերակ. արդի հ. Լ. ներև. երես 136:

Համաձայնութիւն. — որ թերեւս մեր ազգին սեպհական առանձնաշնորհութիւններէն մէկն է՝ ժ.Թ. դարուս վերջը:

ՅՅՈՒՆԵՐԵՆԻ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

- 137. Г. А. КЭОВЪ. — Сочиненія Петра Великаго съ Архангельска Нерокозъ, Документы. — 4. У. Եզանս — Փետրոս Մեծին յարարութիւնները Հայ ազգն չտա: Արձանագրութիւն: Պետերբուրգ, 1898. Մեծ 8^{րդ} էջը XVI+CXLIХ+512:
- 138. THE AMERICAN JOURNAL OF THEOLOGY. Vol. II, July 1898, Number 3. Էջ 705—7. CATERGIAN. Die Liturgien bei den Armeniern. Fünfzehn Texte und Untersuchungen. Herausgegeben von P. J. Dashiian.
- 139. ДЖАНШУБЪ, Братская Помощь пострадавшимъ въ Турьин Армянамъ. — 4^ր. Հանշանս — Ճորայրական օգնութիւն. Բ. սպազը. (պատկերագրող) Մոսկուս 1898. Մեծ 8^{րդ} էջը A—V+LXXXII+624—6+274:
- 140. PATRUBANY L. v. — Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, Bd. I, Heft 10.
- 141. BASMADJIAN K. J. — A propos des deux sceaux hétéroes. Էջ 5. 1898.
- 142. N. HATCHERIAN. — Le fonctionnement de l'assurance en Turquie, Paris 1898. Extrait de la Revue internationale des Assurances. Էջ 207—282 և 383—431.

137. Կ. Ա. Եզովս: Պետրոս Մեծին յարարութիւնները Հայ ազգին ներքին իրաւունքներէն աշխատութեան արդիւնք: Պր. 4. Եզանս վերջերս հրատարակ հանած է այս՝ կրճաճք բեւեղ իր տեսական մէջ միակ գործն, որ սիրաւի գլուխ գործող մին է եւ շատ կարեւոր աղբիւր է թիւնեւասաներոց դարուն վերջին քառորդին եւ ութեւասաներոց դարուն առաջին կիսուն Հայկական պատմութեան համար: Անորոշ գործն, որ երկու գլխաւոր մասանց կը բաժնուի՝ կը բաղկանայ 150+512 մեծադիր էջեր, այնին թիղթի վայս եւ շատ բնորոշ սպազըրութեամբ: Առաջին մասն՝ ամբողջ ուսերկն՝ առաջնորդող մին է այս արձանագրութեանց լաբիւրնութիւնն մէջ. իսկ երկրորդ մասն է որ կը բաղկանայ այս վերջիններս՝ որ իբր 305 թիւով՝ նորիշակի յօդուածներու մէջ զեանդուած են, տեղ տեղ շատ հետաքրքիր ստորագրութիւններով: Այս մասին կը յաշորդեն Շահ Աբբասի պատերազմներուն առթիւ Հայոց կրածներուն պատմութիւնն, որ թարգմանութիւն է Փիլիպպոս Բ. ին հրամանաւ Հայաստան զրկուած Աբգոսոսիանս կրճաւորներէ լուսիտաններէն լեզուս գրուած բնագրէն, եւ Abbé St. Martinին նամակն, գրեւել առ Ալեք. Շահաբադ: Յարկրդայն կը ներկայացրնենք մեր յարգելի ընթերցողը Պր. Լ. Մանթանցին՝ այս գրքին վայս գրած մասնախտակակնը, զոր հրատարակած է Մոսկուայի «Ռուս. Աեդ.»

նշանաւոր լրագրողը. եւ որուն հայերէն թարգմանութիւնը պարտական ենք Պր. Պետրոս Չաքաբանսին, որուն հոս հրատարակու մեր շնորհակալութիւնը կը յայտնենք:

«Ինչպէս յայտնի է Պետրոս Մեծին իր արեւելեան քաղաքականութեան մէջ՝ ձգտում էր ոչ միայն քաղաքական այլ եւ կուլտուր-մարտարական (cultur-humanische) նպատակներէ: Մուսուլմաններէ (Պարսից) լծի տակ ապրող քրիստոնեայ ազգութիւններէ ազատուց նրա ուխտակալ իղն էր, «Սուտուածից օրհնած մի գործն» (տես Սպայկեովի «Ռուսաստ. պատմութիւնը», հ. VI էր. 79, Պետրոս Մեծի նամակը Ասիականներին), Պետրոս Մեծը լաւ հասկանում էր՝ թէ ինչ օգուտներ կարելի է ստանալ այն բարոյական կապերից, որ կապում էր Մուսուլման Արեւելքի քրիստոնեայ ժողովրդները Ռուսաստանի հետ: Ռուսաստանի մեծ վերանորոգչի յարաբերութիւնը հայ ազգի հետ՝ սերտ կապ ունի իր ձեռնարկած Պարսից արշաւանքի հետ (1722 թ.): Հայերէն վերաբերելով Պետրոս Մեծը, ինչպէս երեւում է Եզանսի հրատարակած գիտմաններէց, հետեւում էր՝ համաձայն իր Արեւելեան ընդհանուր քաղաքականութեան այս նպատակներին. Հայերէն միջոցով զարգացնել Ռուս. ի եւ Պարս. ի միջեւ առեւտրական յարաբերութիւնները, Պարսկաստանից նուազանք երկիրներէ բնակչոսւմը Հայերով, եւ վերջապէս Հայերի ազատուց այն Մուսուլմաններէ լծից (տես ներածման LXXII երեսը)՝: Այս վերաբերելով բազմամեթիւ գիտմանները (ընդ ամենը 305 Nr. Nr.) որ լայս են սխուում Պետրոս Մեծի նպատակներէ եւ ձգտումներէ վայս, եւ որ առկա են Պարսից արշաւանքի ժամանակաց շատ երեսնայթերի (Ֆախտ) առանձին նշանակութիւնն, քաղաւած են Պր. Եզանսի ձեռքով մի քանի թէ՛ ուս եւ թէ՛ արաստասհմանի զիւաններէց: Մոսկուայի գլխաւոր եւ Պետերբուրգի արտաքին գործերի պաշտօնէսութեան զիւաններէց, աւստրիական պարսկական եւ տերուսական զիւաններէց, բուսարական-թաքաւորական գաղտնի տերութեան զիւաններէց, նմանապէս եւ այլ հիմնարկութիւններէց: Այս գիտմաններն որ առաջինն անգամ են հրատարակուում, ընդգրկում են աւելի քան կէս դարուայ շրջան, (1698—1736 թթ.)՝ նրանք բուրբը դասադրած են ժամանակագրական կարգով, որ զգալի կերպով հեշտացնում է նրանցով օգտուիլը: Գիտմաններին լեզուն զանազան է, ուսերկն, Հայ., լատ., գերմ., չաղ.: (Հայերէն գիտմանները բաց ի պատմականից՝ ունին եւ առանձին լեզուագիտական արժեք, այս պատճառով՝ որ զրկած ինչեւով խօսակցական եւ ոչ թէ անցիակ դարուայ սկզբի զբանական լեզուով, ներկայացնում են

և վերջերս պատմութեան այս շրջանի վերաբերելով՝ երեսպին մի քանի աշխատութիւններ ուսերկն լեզուով, որոնց մէջ նշանաւոր տեղ է բռնում, թէեւ համառօտ մայց գեղեցիկ կերպով գրած՝ «Հայերէն Ռուսաստանում», Լազարեան ճեմարանի հանգուցեակ վերաստուց գեղարք բանասէսի յօդուածը, գեղեցիկ, Գր. Գր. Զանգեանի հանրածանոթ «Եղբայրական օգնութեան» ժողովմունի մէլ. (Կր. 513 ե.սլըւ.) Ծանօթ. Թարգմանից: